Prof. Sadri Maksudi Arsal

Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları

Milliyet Duygusunun Sosyolojik, Psikolojik ve Tarihî Temelleri Üzerine Araştırmalar

Yayıma hazırlayan:
Gönül Pultar

ÖTÜKEN

SADRİ MAKSUDİ ARSAL

Sadri Maksudi, Atatürk'ün yeni bir ulus inşası projesine, hukuk, dilbilim ve tarih alanlarında değerli katkıları olan çok yönlü bir bilim ve devlet adamıdır. Gençliğinde onu siyasî lider, Duma'da milletvekili, daha sonra akademisyen olarak görüyoruz. Ancak, yaşamının her döneminde makale ve kitap yazmayı sürdürmüş, yine her döneminde Türk tarihi üzerine araştırmalarını bırakmamıştır. Okuduğu okullar, yaşadığı mekânlar ve üstlendiği görevler dolayısıyla, anadili ve o dönemin Osmanlı Türkçesine ilâveten Rusça, Fransızca ve İngilizce okuyup yazabiliyor, Almanca, Arapça ve Farsça kaynaklardan yararlanabiliyordu ki bu özelliği, ona bilimsel araştırmalarında çok geniş kaynaklardan istifade imkânını vermiştir.

Sadri Maksudi'nin sıra dışı yaşam öyküsü 1878'de, dünyanın hızla değiştiği bir yılda başlar. 19. yüzyılın sonunda Avrupa tarihindeki siyasî akımlar ve İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar tam olarak barışın sağlanamadığı bu dönemin olayları, yaşamına yön verir. Yıl 1878'de, Kırım Harbi sona ermiş, Berlin Antlaşması ile Osmanlı önemli ölçüde toprak kaybına uğramış, Avrupa henüz denizaşırı sömürge yarışında olan imparatorluklar dönemindedir. 1914 yılında patlak veren Birinci Dünya Savaşı'nı hazırlayan siyasî olayların hepsi Sadri Maksudi'nin yaşamının ilk otuz yılına yön veren olaylar olmuştur.

Kazan Türklerinden Sadri Maksudi, bugün Tataristan'ın başkenti olan Kazan'ın Taşsu köyünde doğdu. İlköğrenimini köy okulunda köyün imamı olan babası Nizameddin Molla'dan aldıktan sonra 1888'de Kazan'daki Allâmiye Medresesi'ne gitti. Aynı medresede öğretmenlik yapan ve Kazan'ın önde gelen Ceditçilerinden olan ağabeyi Ahmet Hadi Maksudi'nin onun yetişmesinde büyük rolü olmuştur. Bahçesaray'daki Zincirli Medresesi'nde ders vermeye davet edilen ağabeyi 1895'te onu da birlikte götürür. Bahçesaray'daki medresede bir yıl okuyup Rusça öğrenen Sadri Maksudi'nin yaşamının bu dönemindeki en önemli olay, ileride "manevî babam" diye anacağı İsmail Gaspralı'yla tanışmasıdır. Daha sonraki arayışları, hep Gaspralı'nın felsefesinin ve reformist çabalarının izlerini taşır.

Dönüşünde 1897'de yakın arkadaşı Ayaz İshaki ile Rus Öğretmen Okulu'nda öğrenimine devam etmeye karar verir. İlk hikâye denemeleri bu lise çağında başlar, 1900 yılında *Maişet* adlı romanı yayımlanır. 1902 yılında Paris'te Sorbonne Üniversitesi'nin Hukuk Fakültesi'ne kaydolur. Bu dönemde aynı zamanda École des Hautes Études Sociales ile Collège de France'da birçok dersi takip etmiştir. Paris yılları bir taraftan okumakla geçerken, o yıllarda Trablusgarp'tan kaçıp Paris'te okumaya gelen Yusuf Akçura gibi önemli şahsiyetlerle tanışma ve görüşme fırsatını bulur. Bir taraftan da Kırım'da Gaspralı'nın yayımladığı *Tercüman* gazetesinde yazmayı sürdürür.

1906'da mezun olup Rusya'ya döndüğünde, Sadri Maksudi kendisini siyasî hareketlerin içinde bulur. 1905 ihtilali sonrası hareketlenen siyasî ortamda Rusya Çarlık idaresindeki Kazan Türklerinin haklarının savunulmasında faal bir rol alır. Halk hareketlerinin sonucunda Rus Çarlığı'nda ilk kez meşrutî idarenin kurulması ile açılan Duma'da Rusya Türklerini temsilen Kazan'dan milletvekili seçilerek 1907 yılında II. Duma'da, daha sonra yine seçilerek III. Duma'da görev alır. 1909 yılında İngiltere'ye davet edilen 20 kişilik Duma heyetine katılarak yaptığı seyahatin gözlemlerini, *İngiltere'ye Seyahat* kitabında yayımlar. Duma "deputat"lığı yıllarında Sen Petersburg'da oturduğu dönemde ünlü Türkolog Radloff'un toplantılarına katılma fırsatını bulur.

1907-1912 yılları arasında beş yıl süren Üçüncü Duma dönemi sona erince, IV. Duma'ya seçilmesi engellenen Sadri Maksudi, Moskova Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden ikinci diplomasını alarak 1913 yılında Kazan'a dönüp avukatlığa başlar. Ancak 1917 yılında Rusya'da Çarlık rejiminin sona ermesi ile, Sadri Maksudi siyasî hareketler içinde daha aktif bir rol alarak o yıl Rusya Müslümanları Kurultayı'na "Milli-Medeni Muhtariyet" projesini kabul ettirir. Aynı yıl Kasım 1917'de Ufa'da ilân edilen "*İç Rusya ve Sibirya Türk-Tatarları Milli-Medeni Muhtariyeti*" adlı özerk devletin "*Milli Meclis*"ine ve arkasından kurulan "*Milli İdaresi*"ne Başkan seçilir. Ancak, bağımsız bir İdil-Ural Ulus-Devleti'ne dönüşmesi beklenen bu siyasî oluşum uzun ömürlü olamamış, 1918'de Ruslar tarafından dağıtılmıştır. Bolşevik hükümetin başa geçmesi ile Rusya'dan ayrılmak mecburiyetinde kalınca, Sadri Maksudi Finlandiya'ya geçer ve birkaç yıl Avrupa başkentlerinde Rusya'daki

Türklerin haklarını savunma çabalarını sürdürür. Sonunda 1919 yılında toplanan Paris Barış Konferansı'na Rusya Avrupası Müslümanları adına bir muhtıra vermeyi başarır.

Bundan sonraki dönem, politikayı bırakıp bütün vaktini akademik çalışmalara ayırdığı bir dönemdir. 1922'den itibaren ailesi ile birlikte Berlin'de geçirdiği günlerde kütüphanelerde bilimsel araştırmalarını sürdürür. 1923 yılında, Sorbonne Üniversitesi'ne bağlı "Slav Araştırmaları Enstitüsü"nde görev alarak ailesi ile tekrar Paris'e yerleşir. Ancak, 1925 yılında kurulan Ankara Hukuk Mektebi'nde ders vermek üzere davet edildiğinde bu teklifi reddedemez ve 1925'te Türkiye yılları başlar. Türkiye'de hukuk alanında temel ders müfredatından olan "*Türk Hukuku Tarihi*" disiplinini kurması, onun Türk hukukuna en büyük katkısıdır; bu dersi dünyada ilk defa veren kişidir.

Ankara yılları çok hareketli ve verimli yıllardır. Dersleri ve kitapları ile hukuk bilimine katkılarının yanı sıra, Atatürk'ün dil ve tarih devrimlerinde yer almıştır. Sadri Maksudi, (Türk Dil Kurumu adını alacak) Türk Dilini Tedkik Cemiyeti'nin kuruluşunda olduğu gibi, (Türk Tarih Kurumu adını alacak) Türk Tarihini Tedkik Cemiyeti'nin kuruluşunda da mühim bir rol oynamıştır. Sık sık Atatürk'ün sofrasına davet edilen Sadri Maksudi'nin *Türk Dili İçin* (1930) kitabına Atatürk'ün yazdığı önsöz, Türk Dil Kurumu binasının önündeki kitâbede yer almaktadır. Soyadı Kanunu çıkınca Arsal soyadını alan Sadri Maksudi, üç dönem milletvekilliği yapmış, tek parti döneminde 1931- 1935 arasında Şebinkarahisar, 1935-1939 arasında ise Giresun milletvekilliğinde bulunmuştur. 1950 yılında Demokrat Parti Ankara milletvekili olarak yeniden TBMM'ye girmiş ve bu dönemde Türkiye adına Avrupa Konseyi çalışmalarına katılmıştır.

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde ve Edebiyat Fakültesi'nin Tarih Enstitüsü'nde de ders veren Sadri Maksudi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde ordinaryüs profesörlüğe yükseleceği öğretim üyeliği sırasında hukuk eğitiminin gelişmesine değerli eserler kazandırmıştır. Başlıcaları *Hukukun Umumi Esasları* (1937), *Hukuk Tarihi Dersleri* (1938), *Umumi Hukuk Tarihi* (1941), *Hukuk Felsefesi Tarihi* (1946) ve *Türk Tarihi ve Hukuk* (1947)'tur.

Türk milliyetçiliğine verdiği değer, her döneminde Sadri Maksudi'nin yaşamına yön vermiştir. İşsiz olduğu sırada bütün vaktini Berlin kütüphanelerinde araştırma yaparak geçirmesi, Pa-

ris'teki rahat yaşamını bırakıp Ankara'ya gelmeyi seçmesi, Türk Hukuk Tarihi üzerine ilk kitabı yazması gibi pek çok örnek, yaşamının ekseninde her daim var olan Türklüğe hizmet bilincini yansıtmaktadır. İleri yaşlarında, *Milliyetçilik Duygusunun Sosyolojik Esasları* adlı son kitabı ile, milliyetçilik akımlarının bilimsel temellerini ortaya koyarak, bu alandaki kavram kargaşalarına açıklık getirmek ve kendi milliyetçilik duygusunun, salt duygusal bir heyecan olmadığını anlatmak istemiştir.

Sadri Maksudi Arsal 1957 yılında İstanbul'da vefat etti.

Gülnur Üçok

İçindekiler

Yayıma Hazırlayanın Sunuşu 11
Sadri Maksudi ve Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları
Ahmet B. Ercilasun 13
Önsöz 27

Fasıl I
Irk Meselesi

1. Antropolojik Mânâda Irk ve Irkları Tasnif Tecrübeleri 31
2. Etnolojik Mânâda Irk 39
3. Irk ve Millet 41
4. Irkların Menşei Meselesi 45
5. Irkların, Beşerî Zümrelerin Müsavatı Meselesi 47
6. Yüksek Irk Nazariyesinin Tenkidi 54

Fasıl II
Millet ve Milliyet

1. Milliyet Duygusunun Biyolojik ve Sosyolojik Esasları 67
2. Kavim-Milletlerin Teşekkül Edişi 77

Fasıl III
Millet Teşekkülünün Çeşitli Veçheleri

1. Millet Teşekkülünün Müspet Neticeleri 95
2. Millî Seciyenin Teşekkülü 101
3. Milletlerin Teşekkülünde Rolü Olan Unsurlar
Yaratıcı Şahsiyetlerin Rolü 108
Taklit Kanununun Rolü 110
4. Milliyetçiliğin Yüksek Kültürlü Milletlerdeki Şekli 114

Fasıl IV
Millet ve Milliyetin Mahiyeti Hakkında Fikir ve Nazariyeler

1. Milliyet Hakkında Metafizik Nazariye 119
2. Millet ve Milliyet Esası Hakkında Sosyalistlerin Fikirleri 124
3. Milliyetin Mahiyeti Hakkında Psikolojik Nazariye 128
4. Millet ve Milliyet Hakkında Hukuk Tarihi ve Sosyoloji Âlimlerinin Fikirleri.. 131

Fasıl V
Milliyet Esasını İnkâr Eden Bir Cereyan: Kozmopolitlik

1. Kozmopolitliğin mahiyeti 135
2. Kozmopolitliğin Tenkidi I: Sosyolojik Bakımdan Yanlışlığı 143
3. Kozmopolitliğin Tenkidi II: Lehinde Olarak İleri Sürülen Bir Fikir; Milliyetsiz Cihanşümûl Devlet 149
4. Kozmopolitlerin Propagandalarından Doğabilecek Menfî Neticeler 154

Fasıl VI
Tarihte ve Günümüzde Milliyet Duygusu

1. Tarihte Milliyet Duygusunun Rolü 161
2. On Dokuzuncu ve Yirminci Asırlarda Müessir Âmil Olarak Milliyet Duygusu 169
3. Milliyet Duygusunun, Milliyetçiliğin Tereddî Etmiş Şekilleri 175
Şovenizm 176
Emperyalizm 179

Fasıl VII
Federalizm ve Muhtariyet Çerçevesinde Milliyet Esası

1. Milliyet Esası ve Millî Devletler Federasyonu 185
2. Millî Devletler içindeki Ekalliyetlerin Millî ve Kültürel Muhtariyeti 200

Fasıl VIII
İstiklâlini Kaybetmiş Milletlerin Millî ve Siyasî Uyanışı

1. Millî ve Siyasî Uyanışta Eski Millî Kültür Eserlerinin Rolü 211
2. Çek Milletinin Millî Uyanışı 215
3. Fin Milletinin Millî Uyanışı 224
4. Yahudi Milletinde Milliyet Duygusunun Yirminci Asırda Siyasî İstiklâl Arzusu Şeklinde Belirmesi 232

Fasıl IX
Zamanımızda Milliyet Esası ve Milliyetçilik

1. Milliyet Esasının Beşerî Tesanüt Esasıyla Kabili Telifliği 239
2. Zamanımız Milliyetçiliğinin Hususiyetleri ve Mümeyyiz Vasıfları 245

Lügâtçe 249
Bibliyografya 253
Dizin 265

Yayıma Hazırlayanın Sunuşu

Prof. Sadri Maksudi Arsal bu eseri, vefatından iki yıl önce, 1955'te yayımlamıştır. 1970'lerin başında kızı Adile Ayda, yayıma hazırlamak üzere metni düzenlerken dilini güncelleştirmiş ve yazarın hayat hikâyesini aktardığı bir giriş eklemiş, eser o hâliyle yine Ötüken Yayınları tarafından 1972 yılında yayımlanmıştır. Bu baskıdan sonra da 1975 ve 1979 yıllarında eserin üçüncü ve dördüncü baskısı yapılmıştır. Elinizdeki kitap böylelikle beşinci baskı olmaktadır.

Hâlen hayatta olan üç torunu, Gülnur Üçok, Prof. Dr. Ali Vahit Turhan ve bu satırların yazarı bendeniz, bu kez de 1970'lerin dilini yirmi birinci yüzyıla güncelleştirmektense, bugün bir klâsik olmuş eserin orijinal kelime haznesinin alıkonulmasını uygun gördük. Dolayısıyla, yayıma hazırlarken eserin "Osmanlıca" diline hiç dokunmadım. Ancak yeni neslin bazı kelimeleri anlamakta zorluk çekebileceğini düşünerek bir lügâtçe hazırladım. Ayrıca, dipnotlarda verilen kaynakların üzerinden geçerek bir bibliyografya düzenledim. Bu ikisini eserin sonuna ekledim. Gülnur Üçok biyografisini kaleme aldı. Yayınevi de dizin oluşturdu. Bu arada, kelimelerin imlâsını güncelleştirmeyi ve kimi yerde düzeltme işareti eklemeyi tercih etti, buna da saygı gösterdim.

Yayıma hazırlama sürecinde sürekli danıştığım Prof. Dr. Mustafa Pultar'a, Fince bir kitapla ilgili bilgi konusunda yardım eden Okan Daher'e, Rusça bir kelime konusunda yardım eden Sagit Hayri'ye, bibliyografya hazırlamama yardım eden Fatma Murat'a ve bilgisayarla ilgili sorunlarımı çözen Selçuk Pultar'a teşekkür etmek istiyorum. Ayrıca üçümüz adına, eserin 1972 baskısı üzerine bir yazısının başa eklenmesine izin veren Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'a; Ötüken Yayınları'nda, yayın safhasında gösterdiği ilgi ve verdiği emek için Ayşegül Büşra Çalık'a ve mizanpaj değişikliklerinin bütün ceremesini çeken Fatma Konal'a teşekkür ediyorum.

Dr. Gönül Pultar

*Sadri Maksudi ve Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları**

Ahmet B. Ercilasun

SADRİ MAKSUDİ'nin *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*'nı yıllarca önce okumuştum. O zamandan bugüne kalan sadece müspet bir intiba ve hayal meyal bazı fikir kırıntıları idi. Yıllar sonra eseri tekrar okuyunca, Sadri Maksudi'nin, en çapraşık zannedilen meseleleri nasıl vazıh bir şekilde ortaya koyabildiğine hayret ettim. Sonra da düşündüm ki bazı temel kitaplar, bir defa okunup bir tarafa atılmamalı; zaman zaman tekrar okunmalıdır. İşte Sadri Maksudi'nin eseri, böyle temel kitaplardan biridir.

Sadri Maksudi'nin ruhundaki milliyetçilik tohumları, esir bir Türk ülkesinde, Kazan'da, henüz kendini bilmeğe başladığı 16-17 yaşlarında yeşermeğe başlamıştır. Kazan Türklüğü, Türk milletinin yaşama gücünü en iyi gösteren örneklerden biridir. Biz uzaktan, Sovyetler Birliği içinde kalmış Türklerin hepsinin sanki aynı zamanda bu esaret hayatına düştüklerini zannederdik. Hâlbuki Batı Türkistan'ın esaret hayatı 100-150 yıllıktır. Kazan ise 1552 tarihinde Rus istilâsına uğradı. Yani bundan tam 466 yıl önce.

---

* Bu yazı, yazarın, *Türk Kültürü* dergisinin Mayıs 1988 tarihli 301. sayısında yayımladığı, okurun elindeki eserin 1972 baskısı üzerine yazdığı "Sadri Maksudi'nin Milliyetçiliği" başlıklı makalesinin kendisi tarafından genişletilmiş hâlidir. Ed. notu.

İşte şâyân-ı hayret olan ve Türk milletinin yaşama gücünü gösteren hadise budur. Dört asrı aşkın bir zamandan beri esaret altında olan İdil-Ural Türklüğü, milliyetinden hiçbir şey kaybetmemiştir. 19. asrın sonlarında ve 20. asrın başlarında, tesirleri Türkiye'ye kadar uzanan Türkçülük hareket ve fikirleri Kazan ve civarında kendisini gösterdiği gibi, bugün de aynı bölgedeki Türkler millî dil, kültür ve tarihleri üzerinde milliyetçi bir ruh ve heyecanla çalışmaktadırlar. Zaten Sadri Maksudi'nin üzerinde durduğu en mühim fikirlerden biri de, milliyetçiliğin sosyolojik bir vakıa olduğu, bu sosyolojik vakıanın da biyolojik temellere dayandığı fikridir. Sadri Maksudi'ye göre, uzak mazide bir devlet hayatı içinde uzun müddet yaşayan bir millet, sonradan esarete düşse dahi, eğer belli bir bölgede yeterli nüfusa sahip olarak yaşıyorsa, bu biyolojik ve sosyolojik kanun gereği, asla kimliğini kaybetmez. Hatta millî kültür eserleri yok edilse, millî dili şehirlerden ve yazılı eserlerden çıkarılıp köylere sürülse bile günün birinde kendini bulur; asimile edildiği zannedilen topluluğun birden bire bir millet olarak ortaya çıktığı görülüverir. Sadri Maksudi'nin anlattığı Çek milletinin macerası bu bakımdan son derece ilgi çekicidir. 1620'de Bela Gora'da Almanlara yenilen Çeklerin bütün asilleri ve aydınları imha edildi. Çek dilinde yazılmış bütün kitaplar yakıldı, kütüphaneler yıkıldı. Çek dilinde eser neşretmek yasaklandı. 40.000 Çek aydını vatanını terk etmek zorunda kaldı. Resmî dil ve öğretim dili Almanca oldu. Şehirlerde yaşayan Çekler Çekçeyi unuttular; Almanca konuşmaya ve Almanlaşmaya başladılar. Çekçe, sadece uzak köylerde konuşulan bir dil hâline geldi. 1620'lerden 1800'lere gelindiğinde artık Çekler Almanlaşmış sayılıyordu. Fakat 19. asırda Çek milleti yeniden doğdu. Çekçeyi unutan Çek münevverleri kendi dillerini yeniden öğrendiler. Halk edebiyatından ve atasözlerinden Çekçe, yeniden bir edebî dil hâline getirildi. Zamanla bütün münevverleri

saran Çek olma şuuru, bugünkü Çekoslovakya'yı meydana getirdi. Sadri Maksudi Fin ve Yahudi örneklerini de çok dikkat çekici vakıalar olarak anlatır. Üstelik Yahudiler ülkelerinden ayrılmış ve dünyanın her tarafına dağılmışlardı. Aradan da öyle 200 yıl değil 2000 yıl geçmişti. Dilleri konuşulan bir dil de değildi artık. Sadece dinî eserlerde ve dualarda kalmış bir dildi. Bu millet de 20. asırda yeniden doğdu. Dünyanın gözü önünde, 2000 yıl sonra, benim dediği topraklara sahip oldu. İşte Sadri Maksudi bütün bu vakıaları, biyolojik ve sosyolojik kaynağa dayanan milliyet duygusunun asla ölmeyeceğine misal olarak anlatır. Bugün yaşasaydı, İran Türklüğü içinde bir edebiyatın doğmakta oluşunu da şüphesiz Çek örneğine benzetirdi. Yıllarca kendi dillerinde öğrenim görmesi, eser neşretmesi yasaklanmış olan İran'daki Türk aydınları, 1978'den beri, tıpkı 19. asırdaki Çek aydınları gibi, halk şiirlerini, manilerini, atasözlerini, destanlarını toplayıp neşretmekte; millî dil sevgisini, millî duyguları işleyen şiirler ve eserler yazmakta; gazeteler ve dergiler çıkarmaktadır. İran Türklüğü âdeta kendine dönmüş, milliyetini yeniden bulmuştur. Sadri Maksudi'nin içinde büyüdüğü Kazan Türklüğü de 19. asrın sonlarında böyle bir millî uyanışa sahne oluyordu. Bilhassa Kırım'da İsmail Gaspıralı'nın çıkardığı *Tercüman* gazetesi İstanbul'dan Azerbaycan'a, Kazan'a, Türkistan'a ve Batı Sibirya Tatarlarına kadar ulaşıyor, okunuyor; İstanbul ağzına dayanan edebî bir Türk dili, bütün Türk dünyasının müşterek yazı dili olma yolunda ilerliyordu. Bolşevik ihtilalinin getirdiği neticeler olmasaydı, bugün bütün Türk dünyasında ortak bir edebî dil belki de zuhur etmiş olacaktı.

Sadri Maksudi henüz 20 yaşlarında iken İsmail Gaspıralı ile tanışmış, 1901-1906 arasında, Paris'te tahsilde bulunduğu yıllarda *Tercüman*'a yazılar göndermişti. 1906'dan 1918'e kadar Sadri Maksudi, Rusya'daki Türklerin hürriyet ve istiklal mücadelesi içinde önemli vazifeler yüklenir. Bu

tarihlerde Rusya'daki bütün Türklerin temsilcilerinin katıldığı kongrelerde, ileri gelen Türk aydınları arasında o da vardır. Bilhassa Rus meclisi Duma'da ve çeşitli toplantılarda Türklerin haklarını müdafaa eden nutukları dalga dalga Türk âlemine yayılmıştır. Bakınız, iktidarda bulunan Kadet Partisi kongresinde 1917 yılında, Birinci Dünya Harbinin sulh şartları görüşülürken aynı partinin mensubu olan Sadri Maksudi nutkunda ne diyor:

"Beyler, Rusya'da siyasî hayat başladığı günden beri, biz Müslümanlar, gerek Teşriî Meclis'te, gerek Belediye Meclislerinde, her zaman inkılâpçı partilerle ve bilhassa Kadet Partisi ile birlikte hareket ettik. Muhtemelen bu, istikbalde de böyle olacaktır. Onun için sizler Rusya Müslümanlarının görüşlerine ve arzularına ehemmiyet vermelisiniz. İnkılâpçı partiler ve Kadet Partisi geçmişte Müslümanların yardımına nasıl muhtaç olmuşsa, gelecekte de şüphesiz muhtaç olacaklardır. Siz, 'Artık iktidarı elde ettik, Parti ve grupların desteğine muhtaç değiliz' düşüncesinde olmayınız. Gelecekte Müslümanların efkâr-ı umumiyesine dayanmağa muhtaç olmayacağınızı zannetmeyin.

"Beyler, biz Müslümanlar biraz evvel Rodiçef'in İstanbul ve Boğazlar hakkında söylediği sözler üzerine, sizleri heyecana getiren hislere iştirak etmiyoruz. Türkiye'nin yok edilmesine, tarumar edilmesine biz asla razı değiliz. Türkiye'nin vücut ve bekasına aykırı olan siyasete iştirak etmek bizim dinî ve ırkî hislerimize mugayirdir. Biz Müslümanlar her milletin kendi mukadderatına sahip olmasına taraftarız. İmzalanacak sulh bütün milletler için adalet ve hürriyet prensiplerine dayanmalıdır.

"Biz Müslümanlar, Türkiye'nin payitahtının ve Boğazların Türkiye'nin elinden alınmasının sulh şartları arasına girmesine katiyyen razı değiliz. Biz bunu protesto ediyoruz. Siz bizi bu hususta hissen anlayamazsanız bile, hiç olmazsa aklen anlamağa çalışınız.

"Biraz evvel Müslümanların umumî efkârına ehemmiyet veriyorsanız, onların desteğini istiyorsanız, fikir ve hislerini de hesaba katmalısınız, demiştim.

"İşte size açıkça söylüyorum: Siz Müslümanların desteğini istiyorsanız ve buna kıymet veriyorsanız, sulh şartları arasından Boğazları ve İstanbul'u almak meselesini çıkarınız. Bu mesele programımızda yer almasın. Size bunu ısrarla teklif ediyorum."

İlgi çekici olan taraflardan biri de, Moskova'da irat edilen bu nutkun, aynı yıl, 2 Ağustos 1917'de İstanbul'da çıkan *Türk Yurdu*'nda yayımlanmış bulunmasıdır. Türk tarihinin önemli vesikaları olan bu nutukların derlenip toparlanması ve bir bütün olarak neşredilmesi şarttır.

22 Temmuz 1917'de Kazan'ın büyük tiyatro binasında toplanan Rusya Türkleri Kurultayı, "İç Rusya ve Sibirya Türk-Tatarları Millî Medenî Muhtariyeti" kurulmasına karar verir ve bu muhtar idarenin başkanlığına da Sadri Maksudi seçilir. 22 Temmuz 1917'den 25 Nisan 1918'e kadar dokuz ay süren Muhtar Türk İdaresi ve Sadri Maksudi'nin devlet başkanlığı, Bolşeviklerin hâkimiyeti üzerine sona erer ve aranan Sadri Maksudi *"köylü kıyafetine girerek, köylerde saklana saklana Finlandiya'ya geçmeye muvaffak olur."*[1]

Sadri Maksudi'nin Rusya'daki mücadelesi milliyetçiliğinin aksiyon tarafıdır. Onun yukarıda bahsettiğimiz mücadeleleri, Kazan Türklüğü arasında, *"Komünist rejiminde bile, bir efsane gibi, dedeler tarafından torunlara anlatılırmış."*[2]

Burada, "kahraman yetiştirebilmek milletler için çok kıymetli bir haslettir; bu, milletlerin yaşama, payidar olma kudretinin garantisi ve teminatıdır" diyen Sadri Maksu-

---

[1] Adile Ayda, "Sadri Maksudi'nin Hayat Hikâyesi", *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, İstanbul, 1972; H. Z. Koşay, "Sadri Maksudi Arsal'ın Hizmetleri ve Millet Anlayışı", *Türk Kültürü*, sayı 53 (Mart 1967), s. 315-16.

[2] Adile Ayda, a.y.

di'nin **kahraman** kavramı hakkındaki şu sözlerini de nakletmek şart oldu:

*"Milletin hayat ve bekasının bahis mevzuu olduğu mücadele ve savaşlarda büyük yararlıklar göstermiş, millete olağanüstü hizmetlerde bulunmuş insanlara **kahraman** adı verilir. Bu büyük şahsiyetler milletin hâfızasında derin ve ebedî izler bırakırlar. Millet içinde zuhur eden milletsever halk şairleri bu kahramanların menkıbelerini şiirle tebcil ve terennüm ederler, onlar hakkında destanlar yazarlar. Bu suretle kahraman, milletin 'Mukaddesat' hazinesinde yer alır."*[3]

İşte Sadri Maksudi de, Rusya'daki efsaneleşmiş mücadelesi ile milletimizin "mukaddesat" hazinesi içinde yer alan kahramanlardandır.

Sadri Maksudi'nin milliyetçiliği, 1918'den 1925'e kadar Berlin ve Paris'te, 1925'ten hayatının sonuna (1957'ye) kadar da Türkiye'de araştırma, üniversite kürsülerinde öğretim, yazı ve kitaplar şeklinde neşriyat olarak tecelli eder. Başka bir ifade ile 1918'e kadar aksiyon ve mücadeleleriyle Türk milliyetçiliği içinde yer alan Sadri Maksudi, bu tarihten sonra fikirleriyle Türk milliyetçiliğinin inşasında vazife alır.

Onun fikirlerini toplayan başlıca eserleri şunlardır:

1930'da Türk Ocakları İlim ve San'at Heyeti neşriyatı millî serisinin ilk eseri olarak neşredilen meşhur *Türk Dili İçin* adlı kitabı. Atatürk'ün "millî his ile dil arasındaki bağ"ı anlatan meşhur sözünün iç kapakta yer aldığı bu eserde Sadri Maksudi, "geçmişte, bugünkü ve gelecekteki yazı dilimiz üzerinde düşünceler"ini anlatır. Sadri Maksudi, hayatının sonuna kadar Türk birliği ülküsü için yaşamış bir ülkücüdür. Bu eser onun Türk dil ve kültür birliği ülküsünü ifade eden mühim çalışmasıdır.

---

[3] Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, İstanbul, 1972, s. 80-81.

1947'de basılan *Türk Tarihi ve Hukuk*'ta, Türk üniversitelerinin ilk hukuk tarihi profesörü olarak Sadri Maksudi'nin en eski Türk eserlerinden, destanlar, Orhun abideleri, Uygur vesikaları ve bilhassa *Kutadgu Bilig*'den çıkardığı Türk hukuk ve devlet anlayışı ortaya konmuştur.

Nihayet ilk baskısı 1955'te yapılan ve muhterem kızları Adile Ayda Hanımefendi'nin ifade ettikleri gibi, *"Sadri Maksudi'nin en son yazdığı ve en çok önem verdiği"* eser olan *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları, "Sadri Maksudi'ye, ömrü boyunca rehberlik etmiş, onun hayatını mânâlandırmış bir his ve idealin, ilmî temeller üzerine oturtulmuş bir abidesidir."*[4]

Kitaplarından başka, maalesef toplu olarak neşredilmemiş bulunan muhtelif makale, tebliğ ve konferansları da onun fikrî milliyetçiliğini anlatan eserlerdir.

Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları, beş ana bölümden oluşuyor. "Irk Meselesi" başlıklı birinci bölümde Sadri Maksudi, ırktan ne anladığını, ırk hakkındaki görüşleri dile getiriyor.[5] Aşağıda bu konuya temas edeceğim. Eserin ana bölümü ikinci bölümdür: "Millet ve Milliyet." Çeşitli nazariyelerin ele alındığı bu bölümde Arsal'ın esas fikirlerini buluruz. Üçüncü bölümde milliyet konusundaki aşırı cereyanlar, beşinci bölümde "Zamanımızda Milliyetçilik" işlenir. "Tarihte Milliyet Duygusu" başlıklı dördüncü bölüm, konuyu örneklerle, muşahhas bir şekilde ortaya koyar. Çek, Fin, Yahudi örnekleri bunlar arasındadır.

Şimdi, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*'na dayanmak suretiyle onun bazı önemli fikirlerini öz olarak belirtmeğe çalışacağım.

Sadri Maksudi'nin bu eserde en büyük önemle üzerinde durduğu fikir, *"milliyet duygusunun sosyolojik bir şe'niyet (gerçeklik)"* olduğu fikridir. Ona göre milliyet duygusunun dayandığı sosyolojik gerçek, *"fertlerin mensup oldukları küt-*

---

[4] Adile Ayda, a.y.

[5] Yazar, eserin 1972 baskısına atıfta bulunuyor. Ed. notu.

leye karşı duydukları bağlılık hissidir." Bu bağlılık hissine sosyologlar *"zümre şuuru, zümre hissi, zümre zihniyeti"* gibi adlar verirler. Bu bağlılığın kaynağı ise biyolojiktir. Bütün canlıları içine alan ve biyolojinin en önemli kanunlarından olan *"hayat için mücadele"* kanunu, insanları da, düşmana karşı koyabilmek ve hayatı idame ettirebilmek için, mensup oldukları kütleye bağlanmaya mecbur tutar. İşte bu kütleye bağlanış da, milliyetçilik duygu ve şuurunu uyandırır.[6] Bence Sadri Maksudi'nin fikirlerinin en önemli tarafı ve Türk milliyetçiliği fikir tarihinde ona özel bir yer ayırmamızı gerektiren yanı, işte bu, milliyetçiliği insan ve cemiyet hayatının tabii neticesi olarak gören ve böylece milliyetçilik fikrini, biyoloji ve sosyolojinin ilmî temellerine oturtan görüşleridir. Milliyetçilik konusunda son yıllarda öne çıkan sosyobiyoloji teorisini[7] Sadri Maksudi daha 1950'lerde ortaya koymuştur. Bu görüşün tabii neticesi olan ve ister istemez kabul edilmesi gereken bir düşüncesi daha vardır Sadri Maksudi'nin: Milliyetçilik fikri milletle yaşıttır. Yani bazılarının zannettiği gibi milliyetçilik fikri Fransız ihtilali ile doğmuş değildir; ilk çağlardan beri mevcuttur[8]. Ancak çeşitli sebeplerle küllenen bu duygu, 19. asırda yeniden canlanmıştır.

Biyoloji ve sosyoloji kanunlarının tabii neticesi olan milliyet duygusunu S. Maksudi şöyle tarif eder: *"Milliyet duygusu bir millete mensup fertlerin, o milletin mazisine, istikbâline, lisanına, kültürüne, ülke ve toprağına karşı besledikleri derin, irsîleşmiş bağlılıktan ibaret bir ruhî halettir. Bu ruhî halet*

---

[6] S. M. Arsal, *a.g.e.*, s. 57-65.

[7] Bu teori için bk. İskender Öksüz, *Millet ve Milliyetçilik*, Ankara, 2016, s. 248 vd.

[8] Sosyobiyoloji teorisinin ünlü ismi Azar Gat 2013'te, "devlet olan yerde millet vardır" fikrinin eskiliği için M.Ö. 17. asırda Mısır'ın Thébes prensinin Sami Hyksoslara karşı mücadelesini örnek gösterir (Öksüz, *a.g.e.*, s. 271). Sadri Maksudi'nin aynı örneği daha 1955 yılında vermiş olması ilgi çekicidir (Arsal, *a.g.e.*, s. 130).

millet içindeki bütün normal fertlere şâmil olduğundan, ferdî olduğu kadar da 'kolektif bir duygudur."[9]

Bu tarifteki iki noktaya dikkat çekmek isterim. Sadri Maksudi "irsîleşmiş bağlılık" diyor. Çünkü sonradan kazanılmış ruhî özelliklerin de irsiyetle nesilden nesile intikal ettiğinin ispatlandığını, bilhassa Spencer'e dayanarak ifade eder. İkinci nokta, milliyet duygusunun "millet içindeki bütün normal fertlere şâmil" olduğunu söylemesidir. İnsanın mensup olduğu kütleye bağlılığı, yani milliyet duygusu, biyoloji ve sosyoloji kanunlarının tabii neticesi olduğuna göre, bunun aksi, yani mensup bulunulan kütleye bağlı olmama hâli de elbette gayri tabii yani anormal bir netice sayılacaktır.

Sadri Maksudi bir milleti teşkil eden unsurları dokuz maddede toplar:

1. Milleti teşkil eden fertlerin "uzun zaman aynı devlet içinde, aynı otoritelere, aynı hukukî nizama tâbi olarak yaşamaları."
2. Yeterli kalabalıkta bir nüfus.
3. Belirli bir ülke.
4. Aynı devlet içinde uzun zaman istiklal **sahibi olarak** yaşamış bulunmak.
5. Dil birliği,
6. Örf ve âdet birliği.
7. Müşterek dinî inançlar.
8. Müşterek ruhî temayüllerin ve bu temayüllerden doğan hareket ve düşünce tarzlarının oluşturduğu millî seciye.
9. Millet ekseriyetinin aynı ırktan olması.[10]

İşte bu dokuz maddeye dayanarak Sadri Maksudi milleti şöyle tarif eder:

---

[9] *a.g.e.*, s. 79.

[10] *a.g.e.*, s. 65-77.